

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

konstnärerna. När Södergran läst Diktonius debutbok *Min dikt* kunde hon se att han var på väg att anamma en likartad grandios diktarroll, och varnar honom skarpt.

Hälls paulinska referensram kan alltså framstå som något närsynt. Man efterlyser här och i vissa andra passager i boken en klarare artikulering av helhetsbild av den södergranska diktningen varigenom de sista årens problematik, inklusive intresset för Steiner, på ett adekvat sätt kunde relateras till den tidigare diktargärningen.

Holger Lillqvist

Bjarne Thorup Thomsen, *Lagerlöfs litterære landvinding. Nation, mobilitet og modernitet i Nils Holgerson och tilgrænsende tekster* (Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies, volume 3, Scandinavisch Instituut). Universiteit van Amsterdam. Amsterdam 2007.

Världens genom tiderna mest spridda och lästa svenska bok har 2006 och 2007 firat hundra år. Tillfället gick tämligen spårlöst förbi i den svenska litterära världen – helt i linje med verkets verkningshistoria i Sverige. Desto mer glädjande är det att forskning på *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* sker i andra länder: 2007 kom Bjarne Thorup Thomsens bok *Lagerlöfs litterære landvinding* på universitetsförlaget i Amsterdam i serien Amsterdam Contributions to Scandinavian Studies. Bjarne Thorup Thomsen är Senior Lecturer i skandinavisk litteratur vid universitetet i Edinburgh och har beträffande svensk litteratur tidigare publicerat ett antal uppsatser om främst Lagerlöfs *Jerusalem*. Boken ska alltså recenseras här, men låt mig först ta tillfället i akt och rekapitulera de senaste årens utländska forskning om världens mest berömda svenska bok, samt därefter de större svenska forskningsinsatser som hittills gjorts på verket.

Den dansken Henrik Wivel, som gjort kontroversiella psykobiografiska tolkningar av Lagerlöfs författarskap i *Snedronningen. En bog om Selma Lagerlöfs kaerlighed* (1988) lade till ett avsnitt om jubilerande Nils Holgersson när hans bok kom i en dansk nyutgåva år 2005. Tolkningen återfinns i *Nordiskt tidskrift* 2006, där jubileet också uppmärksammades med en kort artikel av Louise Vinge och delar av Jaana Jokinen's licentiatavhandling, framlagd vid Helsingfors universitet,

om finska översättningar och bearbetningar av läseboken.

Isabelle Desmidt har studerat dess verkningshistoria i Nederländerna, Flandern och Tyskland och i det sammanhanget inte minst fäst uppmärksamhet på den japanska animation som gjort verket och dess författare bekant för många födda efter 1970 i Japan och hela västvärlden, exempelvis Teiko Nakamaru från Hiroshima. (Nakamaru skriver nu sin doktorsavhandling om *Jerusalem* – ett annat tämligen utforskat svenskt så kallat mästerverk – som stipendiat vid Humboldt-universitetet i Berlin.) Tyska Angela Nix tar ingående upp *Nils Holgersson* i sin studie över svensk barnlitteratur från 2001. I en fransk forskningsantologi om barnlitteratur och multimedia från 2004 skriver Bertrand Westphal om *Nils Holgersson*.

Michel Tournier, Kenzaburo Oe, Czeslaw Milosz hör till de utländska författare som gett vittnesbörd om verkets betydelse för insikter i själva det konstnärliga skapandets väsen: det dubbla seendet, brytningarna mellan fantasi och realism, detaljer som ryms i helheten och en helhet som ryms i detaljer.

Till ett 40-tal språk har den översatts, en läsebok för svenska folkskolan, enligt läseboksforskaren Bo Ollén. Men i samlade utgivningar av Selma Lagerlöfs skrifter har den inte funnits med, fastän hon själv var mån om att den en dag skulle ingå och diskuteras detta i brev till projektets initiativtagare Alfred Dalin. Den akademiska litteraturvetenskapen i allmänhet och litteraturhistoriska handböcker i synnerhet har inte ägnat *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* tillbörlig uppmärksamhet. En förklaring är att den skrevs på uppdrag som läsebok för folkskolan, en annan att den räknats till barnlitteraturen.

Med *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson* från 1942 blev docent Gunnar Ahlström i Lund en av de första litteraturvetare, som tog sig an barnlitteratur i sin forskning. Lagerlöfs jubileumsår 1958 gavs boken ut igen, som första litteraturvetenskapliga studie i pocketformat, vilket säger något om dess läsbarhet och spridning. Tidigt förelåg alltså en studie i Lagerlöfs konstnärliga uppbyggnad av läseboken, dess idéhistoriska förutsättningar och dess samhällshistoriska betydelse. Ahlströms forskning torde än i dag kunna imponera och inspirera med sin bredd av uppslagsrika idéhistoriska, litteratursociologiska och textanalytiska infallsvinklar och klartänkta resonemang.

Ahlström tillämpade också här en materialistisk historiesyn och dialektisk förklaringsmodell som fått hans senare verk *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur* (1947) att framstå som banbrytande inom svensk litteratursociologisk forskning. Han analyserar också läsebokens uppbyggnad och teman som resultat av Lagerlöfs medvetna berättarteknik och ideologi (ett ovanligt förhållnings-sätt till Lagerlöf så sent som 1942) och fångar den särartade legering av realism och magi som forskare med olika medel fortsätter att utforska in i våra dagar. Ahlströms källstudier kring tillkomsten och mottagandet av boken kunde också avslöja att Lagerlöf var den som själv på ett tidigt stadium skissade hela det stora läseboksprojektets idé för initiativtagaren Alfred Dalin, bara ett exempel på en intressant iakttagelse, som aldrig lyfts fram i svenska litteraturhistorier.

Erland Lagerroths digra doktorsavhandling från 1958 – *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson* – ägnar mest energi åt *Gösta Berlings saga*. Opponenten Erik Hjalmar Linder tyckte på sin tid att avsnittet om *Nils Holgersson* kunde ha utgått. Onekligen går Lagerroths utredningar av komposition och problemgestaltningar i *Gösta Berlings saga* mera på djupet, och det är också företrädesvis hans iakttagelser i *Gösta Berlings saga* som verkat inspirerande på senare Lagerlöfforskning. I anslutning till Ahlströms och annan idéhistorisk forskning publicerade Torbjörn Althén år 1983 en uppsats om hur samhällsskildringarna i *Nils Holgersson* knyter an till de idéer om "folkhemmet" som började röra sig i tiden. Kulturgeografen Lars Ellenius har analyserat moderniseringen av landet och hur uppfattningen om nationell identitet präglar skildringarna av Norrland i en uppsats från 2002 (omtryckt i antologin *I Selma Lagerlöfs värld* 2005). För den metapoetiska process Birgitta Holm lyfter fram i *Selma Lagerlöf och ursprungets roman* spelar *Nils Holgersson* viss roll och Lagerlöfkännaren och barnlitteraturforskaren Vivi Edström har genom åren kommit med många intressanta iakttagelser kring framför allt verkets teman och komposition. Men ingen svensk forskare efter Gunnar Ahlström har tagit ett större grepp om *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*.

Ändå bjuder verket på så många uppslag och infallsvinklar till forskning: samhällshistorisk, idéhistorisk, utvecklingspsykologisk, pedagogisk, språkhistorisk, litteraturanalytisk och bokhisto-

risk, för att nämna de mest uppenbara. Den ny-disputerade energiske Fredrik Böök visade känsla för litteraturforskningens möjligheter då han som nyutträd ordinarie recensent på *Svenska Dagbladet* recenserade läsebokens andra del på utgivningsdagen i december år 1907 och initierade flera intressanta uppslag till forskning. Jag har lyft fram betydelsen av recensionen i min doktorsavhandling från år 2005. Bjarne Thorup Thomsen placerar på ett intresseväckande sätt en fördjupad analys av Bööks recension som utgångspunkt för sin övergripande tes att Selma Lagerlöfs läsebok till både form och innehåll måste betraktas som en i högsta grad modern och "amfibisk" text som, i enlighet med bland andra Benedict Andersons, Franco Morettis och Fredric Jamesons geopolitiska romanteteorier, såväl till innehåll som form problematiserar och demonstrerar nationsbildandets processer.

Selma Lagerlöfs läsebok var i hög grad med och skapade föreställningen om Sverige som en enhetlig nation, samtidigt som Bjarne Thorup Thomsen visar hur hennes läsebok genomgående tematiserar hur nationen är en artificiell komposition med såväl destruktiva som utopiska möjligheter inbyggda i sig.

Enligt teoretiker som Benedict Anderson och Franco Moretti är romanen den konstnärliga form som bäst lämpar sig för att beskriva nationalstaterna, och däri ligger också enligt dem förklaringen till romanberättandets alltmer framträdande plats som kulturell uttrycksform i modern tid. Nationen som hybrid i sin växelverkan mellan lokalt och nationellt och mellan nationellt och internationellt utforskas i romanen och sammankopplas med romanen, enligt Terry Eagleton den mest hybrida litterära formen.

Omedelbart och övertygande förankrar Bjarne Thorup Thompsen i sin analys av Böök de moderna och avancerade geopolitiska och litteraturteoretiska resonemangen i verkets samtid. Det är elegant. Överhuvudtaget har Bjarne Thorup Thomsen skrivit en lättöverskådlig bok med tydlig argumentation och avgränsningar för varje kapitel, vilka samtidigt hakar in i varandra och stärker hans teser kring hur *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* förhåller sig till nationsbildandets process och romanens särskilda möjligheter att artikulera nationalstaternas betydelse och möjligheter, tack vare sin hybrida estetiska form. Inspirerad av Böök lyfter Thorup Thomsen fram hur verket kombinerar ålderdomliga berättarfor-

mer som myter, fabler och sagor med moderna ögonblicksskildringar, psykologi och social kartläggning av tillståndet i landet.

Fredrik Bööks artikel är en av de mer uppslagsrika samtidsrecensioner som skrevs om Lagerlöfs verk. (Den finns också omtryckt i *Stridsmän och sångare. Svenska essayer* från år 1910.) Han ger inledningsvis i Levertins anda en nationalromantisk redogörelse för Sveriges varierade naturrikedomar och möjligheter som sagoland. "Landet själft är en stor saga, och är det inte därför den stora sagoförfattarljerskan blifvit vår?" Han jämför med Kipling och menar att medan han måste vända sig till kolonierna för att få sagan att blomma har Selma Lagerlöf allt sitt stoff i sitt eget land. Böök understryker att läseboken främst är en saga i den meningen att den närmast arketyriskt fungerar vägledande. Särskilt framhålls hur "denna saga" starkare än vad vanligt är väcker känslor av samhörighet mellan jord och djur och människor. Han jämför Nils Holgersson med Odysseus på upptäcktsfärd, men ser honom också som en symbol för "det nya Sverige som tar sina stora marker, sina rikedomar och möjligheter i besittning".

Mängden framkastade idéer i Bööks recension har till delar tagits upp i svensk forskning och es-säistik, men Bjarne Thorup Thomsen lyckas alltså som ingen före honom lyfta fram hur textens konstruktion samverkar med och förhåller sig kritisk till det nationsskapande projekt som läseboken var en del av.

Från ett svenskt perspektiv är samtidigt den övergripande berättelsen i Bjarne Thorup Thomsens bok om hur en känsla och stolthet över Sverige som nation uppstår ur mängden isolerade regioner och landskap väl bekant. De social- och idéhistoriska iakttagelser han gör kring hur en ny sorts nationsgemenskap började växa fram kring sekelskiftet på trots av vidsträckta sociala, kulturella och geografiska skillnader och stora ekonomiska motsättningar och klasskillnader, är redan idéhistoriskt väl utredda, om än inte förrän nu förankrade i den typ av avancerad geopolitisk litteraturanalys av Selma Lagerlöfs läsebok som Bjarne Thorup Thomsen gör. Behållningen av Thorup Thomsens bok är de enskilda analyser som underbygger hans övergripande tes att Selma Lagerlöf är med och påskyndar framväxten av en gemensamhetskänsla kring Sverige, samtidigt som romanprojektet nedmonterar och granskar de förtrycks- och uteslutningsmekanismer som finns inbyggda i nationsprojektet. Hit

hör analysen av vad Böök lyfter fram i verket, men också en bokhistoriskt intressant genomgång av Lagerlöfs synpunkter på första upplagans illustrationer och en analys av Snoilskys dikt om Sverigekartan, som inleder *Nils Holgerssons underbara resa*.

En analys av hur Nils Holgerssons hem beskrivs i läsebokens första kapitel blir en övertygande argumentation för hur Lagerlöf i *Nils Holgerssons underbara resa* visserligen konstruerar en nationalstat från Skåne till Lappland, men också underminerar alla essentialistiska anspråk på staten, i enlighet med senare geopolitiska teoretiker som Franco Moretti och Homi K. Bhaba. Lika-såväl fungerar analysen av hur vildgässen integrerar tamgäsen Märten och Tummetott i sin flock och hur flockens relation till omgivande landskap och andra djurarter uttrycker en icke-hierarkisk inställning till en integrering av hela den vidsträckta nationens befolkning i nationsprojektet och problematiserar nationen som ett gränsdragningsprojekt. Bjarne Thorup Thomsen polemiserar mot Ellenius försök att finna en motsvarighet till Edward Saids inflytelserika begrepp "orientalism" i Selma Lagerlöfs beskrivning av Norrland och pekar istället på att hon genomgående mot-sätter sig en förståelse av nationen i centrum /periferi-termer.

Mindre intressant är författarens användning av Bachtins kronotop-begrepp i en analys av hur tid och plats gestaltas i kapitlet "En liten herrgård" och dess metafiktions, om än polemiken mot dem som slentrianmässigt hävdar Lagerlöfs nostalgiska beroende av Värmland är övertygande.

Mer fruktbart blir kronotop-begreppet i Bjarne Thourp Thomsens avslutande och sammanfattande analys av *Nils Holgerssons underbara resa* som en modern bildningsroman, där både hjälten och omgivningen genomgår stora förändringar, närmast att likna vid paradigmskiftet. *Nils Holgersson* fungerar som bildningsroman på flera nivåer: Nils själv växer som människa, sekelskiftets nya Sverige diskuteras och nationalkänsla formuleras för uppväxande generationer samtidigt som den nya Sverige-bilden sprids utanför landets gränser. Visionen som enligt Thourp Thomsen bär detta gigantiska litterära projekt är en tro på att objektivt och subjektivt kan växa samman och försonas. Bjarne Thourp Thomsen sammanfattar så sin syn på *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*:

Med sin interesse för analogier, spejlbilleder og andre former for indirekte skildringer, med sine spil mellem samling og fragmentering, med sine skift mellem skematisme og konkretisering, med sin bevidsthed om den nationale fortælling som fortælling, med sin betoning af grænsedragningens flertydigheder, med sin sans for at det 'andet' kan indgå i det 'egne' er *Nils Holgersson* en tekst med nogle meget moderne egenskaber.

Bjarne Thorup Thomsen har visat att *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* må tillhöra världslitteraturen i dess moderna postkoloniala definition.

Anna Nordlund

Ying Toijer-Nilsson, *En riktig författarhustru. Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2006.

För halvtannat årionde sedan publicerades det av Ying Toijer-Nilsson redigerade urvalet av brev från Selma Lagerlöf till väninnan och författarkollegan Sophie Elkan: *Du lär mig att bli fri*. Här möter läsaren en ofta såväl rolig som bitsk Lagerlöf, med inte minst träffande och välformulerade omdömen om andra författare, litteratur hon läst och människor hon mött. Den inte sällan stormiga relationen mellan Lagerlöf och den nervösa och många gånger obalanserade Elkan har förstärkt nog länge intresserat litteraturforskare i egenskap av kreativt utbyte mellan två olika författarpersonligheter.

När Toijer-Nilsson nu givit sig i kast med att ge ut ett urval brev från Lagerlöf till den mångåriga särbon Valborg Olander, kan hon i inledningen inte utlova samma kreativa flöde och intellektuella skarpsinnigheter som i breven till Elkan. Olander var vardagen och tryggheten för Lagerlöf, betonar Toijer-Nilsson. Den inledande förälskelsen var visserligen häftig – och kärleken var ömsesidig, för till skillnad mot Elkan var det inte bara vänskapsskänslor från Olanders sida. Men förhållandet utvecklades så småningom till något som starkt påminde om lunken och de inrotade rollerna i ett mångårigt äktenskap. Och även om breven till Olander onekligen inte är lika underhållande som de till Elkan, så är breven till Olander i högre grad belysande för det praktiska arbetet i Lagerlöfs författarskap.

De totalt 1364 breven (och två telegram) till Olander finns på Kungl. biblioteket. Toijer-Nilssons urval omfattar 250 av dessa, ganska jämnt fördelade över åren 1902 till 1939, och med tonvikt på brev som belyser hur Olander påverkade Lagerlöfs författarskap, inte bara praktiskt (som korrekturläsare och renskrivare) utan även i fråga om hur intrigen i vissa verk utformades. Det är en mycket bra urvalsprincip och successivt under läsningen av de valda breven framträder en bild av ett väl inarbetat teamwork: Lagerlöf skrev råstoffet som sedan finslipades med Olanders outhärliga hjälp. Urvalsutgåvans huvudtitel – som är ett direkt citat ur ett brev från Lagerlöf till Olander – är för övrigt mycket passande. Inget skickades vidare till förlaget (mestadels Bonniers) innan Olander hade granskat det, inte minst språkligt. Ofta hände det att Olander delegerades den sista finputsningen, innan manuskriptet gick till sättning.

Hur stod Olander ut? frågar jag mig många gånger under läsningens gång. Här om någonsans måste det väl ändå vara bevisat att man inte måste vara utrustad med en Y-kromosom för att vara i stånd att förtrycka sin partner. Det är tur för Lagerlöf att hon inte var man; något mer oförblommerat patriarkalt än vissa av Lagerlöfs förment kärvännliga utgjutelser till Valborg är nämligen svårt att tänka sig. Ett exempel: Den 29 juni 1906 skriver Lagerlöf: "Och så skönt som det är att tänka på att du snart kommer och bara tänker på mitt. Du skall nog få göromål, när du kommer." (s. 41) Och Lagerlöf hamnar inte direkt i fördelaktigare dager av det faktum att hon under hela Elkans livtid (hon dog 1921) dessutom lyckades hålla igång en slags ménage-à-trois med två partners, som gav henne olika typer av livsnödvändig input för författarskapet och livet i stort. Hon baktalade Elkan inför Olander och vice versa, för att hålla båda damerna på gott humör. Vilken familjeterapeut som helst skulle i nutid bett Olander att snabbt överge denna självupptagna narcissist till partner.

Men nu var Lagerlöf Lagerlöf och Olander hennes trogna livskamrat, sekreterare och allt-i-allo. Och det är inte som den undergivna och lydiga författarhustrun hon i första hand bör ihågkommas, utan som den person som *också* framträder i breven: Lagerlöfs outhärliga medförfattare. När jag själv nyligen gjorde en stickprovskontroll av ändringar i korrekturet till *Gösta Berlings saga* i Skrifter 1933, där ett korrektur från såväl Olander som Lagerlöf finns tillgängligt på Kungl. bibliote-